

N A Š A N O N A R A H E L

Razgledajući drage mi uspomene na moje već davno preminule roditelje, ugledah meni dobro poznatu, ali već cdavno iz sjećanja izbrisanu izrezbarenu halku-obruč za salvete. Znala sam, to je poslednja i jedina uspomena na našu pokojnu nonu, očevu majku, Albahari Rahelu i na njen davni boravak u Erecu. Moja majka, zajedno sa ostalim dragocjenostima čuvala je ovu poslednju halku, u želji da se sjećanje na nonu i u idućim generacijama ne utre.

Zagledajući halku sa unutrašnje strane, ugledah latiničnim slovima pisano, u crnoj neizbrisivoj boji: "BETHLEHEM". Tog momenta, potsjetih se nekad bezbrojnih priča o našoj noni, o kojoj se sa puno poštovanja i ljubavi govorilo. U tim zimskim večerima kroz tatine tople pripovjedi o svojoj majci Raheli, pobožnoj, učenoj i u narodu priznatoj tia Raheli, mi bi djeca netremice u oca gledali. Divili bi se njenoj veličini i do kraja poštovali njeno uzvišeno vjersko ubjedjenje. Posebno smo zapamtili tatine priče o noni koja je uzimala u zaštitu svako bjedno, iznemoglo, bolesno i od svijeta napušteno biće. Naša nona je kod svih Jevreja, a i inovjeraca smatrana Bogom dana da pomaže sirotinju. Njena plemenitost, u koju smo duboko vjerovali, opominjala je i nas djecu da budemo dobri i ne počinimo ništa što bi nas pred Bogom okaljalo.

Rodjena je negde 1850. godine u skromnoj porodici Atijasa u Travniku. Kako u ono doba ženska djeca nisu pohađjala školu, a Rahela bistra, oštroumna, svako slovo koje bi ugledala u bukvaru svoje braće, u tren oka bi zapamtila. Tako je vrlo brzo naučila čitati i pisati. Nije joj ni "ivrit" (jevrejski govorni jezik) promicao, kojeg je brže i lakše od svoje braće savladala. Cio Travnik pričao je o mudroj i Bogom danoj curici u porodici Atijasa.

Za sve vrijeme svoga djevovanja najviše vremena posvetila je čitanju molitvenih, vjerskih knjiga. Tako bi njen, već ostarjeli otac, nemoćan da pročita molitvu, prepustio svojoj Rahelini da se, kako to ona zna, dostojanstveno obrati Adonaju (Bogu). Zadovoljan i uzbudjen, poludrhtavim, usporenim glasom, za svojom kćerkom naricao je Aron molitvenu besjedu.

Mršava, visoka, plavih dubokih očiju i uvijek zamišljenog pogleda, malo je marila za dječije igre i vragolije. Jedino "Hamiša-Asar" (dječiji praznik), gdje bi ona uvijek bila "andjeo", ozarilo bi je i ispunilo nekom zanosnom radošću. I najznačajnija purimska zabava, na koju je sve Jevrejstvo rado hitalo, nije je ni malo oduševljavala. Sjedila je uz majku, nezainteresirana za ples i razgovor sa mladeži.

Raheli je već sedamnaesta godina, a za njom su još dvije mlađe sestrice. "Asenti ermana (čuješ sestro)", govorila je Sara, najstarija sestra Raheline mame, "ti moraš Rahelu udati!". Ne govori sestri ništa, ali u svojoj glavi tužno razmišlja: "Ko će moju Rahelu uzeti, kad ona od momaka bježi, a momci hoće zabavne i vesele djevojke". "Znaš", jer skriveno u duši isto misli, reče joj sestra: "Podjite do majčine familije u Sarajevo, neko od stričeva naći će joj maridu (supruga)". Tako je i bilo. Što usputnim fijakerima, što na konjima, Aron i Flora došli su u Sarajevo. To je naravno bilo na veliko iznenadjenje, a bogme i radost, jer su u to vrijeme putovanja

bila vrlo rijetka. Kako žalosti u porodici nije bilo, pretpostavljalo se zašto su to dvoje postarijih došli do Sarajeva. Da bi umanjio neprijatnost Flori, stric joj reče: "Šta čekaš miu fižu (moje djetelo), vrijeme je da Rahelu udaješ". "Jo so tju Leon (znam ja striče Leon), ali ne znam za koga, kad je moja Rahela čudnovata i šutljiva djevojka i ne želi kazar si (udati se)". "Jo vo trovar maridu (Ja ću naći muža) i tako mora biti". Sretni, kao da im je kamen sa srca spao, vratili su se Aron i Flora kući. Nikom ništa ne govore, jer može to, u ovoj teškoj krizi i besparici, da se i ne ostvari. Svakog dana k'o ozebilo sunce, očekuje se aber (glas) iz Sarajeva.

Za nepunih mjesec dana, u dogovoreno vrijeme, pojavi se u Travniku stric, mladoženja i njegov otac Juda. Mladi Moše Albahari, rodom iz Tešnja, tek što je izučio zanat. Pošavši za korom hljeba u Sarajevo, bio je izgleda najspremniji da se negde skrasi i udomi. Mršav, bledunjav, šutljiv i uvučen u sebe, neće puno zahtjevati. Na dan-dva ranije, kuća se spremala, Raheli šivale haljine. Dolazile rođake i komšinice da majki pomažu. Znala je Rahela o čemu se radi, znala je i onda kada su roditelji u Sarajevo krenuli. Nije se radovala, a ni žalostila: "i to je božja volja, kojoj se pokoriti moram!". I na čudo Božje, oba supružnika, iako bez nekog oduševljenja i radošći, prihvatili su svoj budući život. Dvije noći i dva dana Atijaseva kuća bila je puna gostiju, a talambasi su odjekivali cjelom čaršijom. Svi su gosti, uz uobičajene čestitke, naravno poželjeli i što skoriji podmladak. Rabiner joj je još poželio i zamolio, da i dalje ostane tako pobožna, kakva je i do tad bila.

Jedno kraće vrijeme, mladenci su boravili u kući ženinih roditelja, da bi se po Mošinoj želji, uskoro vratili napuštenoj roditeljskoj kući u Tešnju. Moše, blag i mek, nedovoljno uporan u trgovačkim poslovima, što je u ono doba života bila neminovnost, često je dolazio u materijalne krize, tzv. stečaj. Bogati rođaci i prijatelji nekoliko puta podizali su Mošu, ali sve je bilo uzalud. Tako bi Rahela, iako nerado, morala pored kućnih poslova, prihvatiti se i trgovine. Pokušao je Moše sa manufakturnom radnjom, mesarom i na kraju drumskom mehanom. Bila je to čuvena "Mošina mehana", na karavanskom putu u selu Kulašima kod Tešnja. Po cijelom vilajetu i dalje proćulo se za Mošinicu, njenu kuhinju sa tursko-orijentalnim i špansko-jevrejskim specijalitetima. Tu su noćima, uz veliki sevдах, šenlučili begovi i age; Mešići, Kulenovići, Sećirbegovići i ostali. Topli, sumporni izvor ugrađen u šestougaoni kameni amam (kupati), u vrućim ljetnim danima privlačio ih je da se u njemu razgale i raskvase, da bi se potom, kod Mošinice najeli i napili. U tim izuzetnim okolnostima, podaleko od raje-kmetova, zanemarili bi da je piti po islamskoj vjeri zabranjeno. Umorne i smrznute karavandžije u Mošinoj mehani zgrijali bi se, pogostili i udobno naspavali.

Djeca su se jedno za drugim rađala i do 1892. god. rođeno je i poslednje, sedmo dijete, David. Oko silnih poslova sa nejakom, boležljivom djecom, te pored poslova u mehani, Rahela je stizala da svako veće okupi svoju dječicu da se Bogu pomole. Dani brzo lete, djeca porastaju i jedno za drugim osipaju. Obuče po neki od zanata, sa kojim se vrnju u bjeli svjet.

Došla je i aneksija Bosne i Hercegovine i ništa se ne mijenja. Kako pod Turcima, tako i sada, sirotinja je na istom. Moše je skoro nemoćan, mehanu je napustio. U maloj, trošnoj kućici od čerpića, na domak Tešnja, provode svoje staračke dane. Ono malo oranice dali su u najam. Tu i tamo kapne koja para od djece. Moše se po malo vtri oko kuće; hrani živinu, pljevi baštu, cjepucka daščice za potpalu, donosi vodu iz čekrka. Skoro svakoga dana silazi u čaršiju, obilazi svoje rođake, bogate i poznate tešnjaške trgovce. Sa njima popije "seftali kahvu", zapali lului polako krene uz sokak.

kući. Vrlo često bio bi od njih darivan špecerajem, kojeg u kući uvijek treba. Nekad bi o pijačnom danu prošvrljao čaršijom, sreo stare znance, popio sa njima kahvu i kupio ponešto za kuću.

Tu i tamo, da ga puno ne ometa, svratio bi Moše kod Adem-age, Mešića, bogatog trgovca i poznatog age na cjelom tešanjskom okrugu. Govorio bi Moše: "Blizak mi je i drag. Kod njega sam, birvaktile, učeći trgovački zanat provodio lijepe momačke dane. A, kako se ne bi prisjećao i njegove lijepe i na oko dopadljive Mensure, koju, ne daj Bože, ni ispod oka nisam smijo pogledati. I neće biti neki put da me Adam-aga ne upita: 'Moše kako se živi, je li ti šta ustrebuje?'. Tako bi me Adam-aga često darivao."

Često bi se Moše u večernjim satima pri škiji (petrolejskoj lampi) i kad se iz sumraka samo lavež pasa čuje, prisjećao svoga bosonogog djetinjstva. Najljepše uspomene nosi Moša sa Tešanjke, gde bi u bistrim i brzim valovima rječice lovili ribu, najčešće mladice a bogami i po neku pastrmku. Naložili bi vatricu, ispekli ribice i sve u slast pojeli. Pekla su djeca i pečurke, krompire, kukuruze, rakove, jer ono što u kući djecu zapadne i za vrabca je malo. Rahela je rado slušala Mošine priče. U rukama je uvijek nešto plela, krpila, a pred sam san, ponovo bi se Bogu pomolila.

Sva su djeca već zbrinuta; Šabetaj, Salamon i Gedalja u Sarajevu uspešno trguju. Leon-Dudo u Koprivnici bavi se preprodajom žive stoke. Jakob u Sanskom Mostu ne trguje baš uspješno, no sa svoje troje djece ipak živi pristojno. Roza, jedino žensko dijete u porodici, udata je u Sarajevu. Ušla je u poznatu porodicu Altaraca. Jedino najmlađi i po svemu najdraži Davičo još nije stao na svoje noge. Ali daće Bog, on u Travniku uči zanat i stanuje kod svoje tetke, te se za njega Rahela puno i ne brine.

Sada potpuno sami, sa po nekom rijetkom vjesti o djeci, ili ponekad dopisnom kartom od njih saznaju starci o životu svoje djece. U samoći, okružena dugim danima i noćima sa malo sna, Rahela se sa mekanog i udobnog minderluka svakodnevno obraća al Dijo (Bogu). Svoje misli sada, više nego ikada, upućuje put te svete jevrejske grude, zemlje praotaca, zemlje Izraela. Tu krepku i još uvijek svježju staricu često misli vode u Jerušalajim, sa željom da se tu, sa svetog mjesta ispred Zida Plača, pomoli i obrati Adonaju (Bogu). Jesu li se to u njenu dušu utkale i riječi Teodora Hercla: "Ako te zaboravim Jerušalaime, neka mi usahne desnica!". Rječi koje su osvojile mnoga srca jevrejske mladosti. Da, to je u duši starice jedno isto, jer je Božja volja, htenje i vizija Teodora Hercla.

Malo po malo Moše poboljeva, kašljuca, ne može da diše, srce ga izdaje i već je potpuno vezan za krevet. Sve molitve Bogu i činjenje sadake (dobra dela), Moši ne pomažu. Rahela na kraju svjesno i trezveno zaključuje: "To je božja volja, protiv nje ne može se i ne smije ići". Narod kaže: "Bog dao, Bog uzeo...!"

I jednog jutra, sasvim nečujno, Moša je ispustio dušu. Rahela smireno i sabrano sklopi mu oči, poljubi ga u čelo i upali kandil. Ubrzo dvorište je popunilo mnoštvo svijeta. U dvorištu okupila se familija, poznanici, znatiželjni prolaznici, stare nene i bake koje su govorile: "Rahmetli i pokoj mu duši, Moše je robu pošteno, jeftino i na veresiju davao, nije nas ganjao da mu dug vratimo!"

Pred samu zoru, pristigla su i djeca. Od njihovog jauka i plača, Raheli se srce kida. Čuvajući se da suzu ne pusti, umirivala je djecu, želeći svojim primjerom da im olakša bol. Iako skromna sahrana, bila je veličanstvena i dirljiva.

Pored Rabinera, sa Mošinim Taletom (molitvenim šalom) o ramenu, Kadiš (posmrtna molitva) je drhtavim i toplim glasom molila, i njegova supruga Rahela.

Dani su odmicali, sada je potpuno usamljena, među četiri

hladna zida razmišlja Rahela: "Otišao je moj Mošo, iako sam preko svoje volje za njega pošla, ljubav i privrženost kroz brak je ipak došla, mi smo jedno drugom postali dragi. Mošo me je cjenio, pazio i kroz to je ljubav došla.

Prošlo je izvjesno vrijeme. Rahela se smirila i polako počela djeci i porodici djeliti sve vrijedne kućne stvari: srebrne čirjake, srebrni escajg, Pesah posude, avan, pernate jastuke, ćilime, nakit i ostalo. Svi su u sebi mislili će se Rahela uskoro pridružiti svome Moši. Ali neočekivano, Rahela je odlučno i odjednom donijela odluku. Sarvala je sinove. Ponosno i gordo, bez i malo ustezanja i bojazni da neće biti shvaćena, rekla je: "Kraj moga života, a to je i Božija volja, hoću da proživim u našoj Svetoj Zemlji Izraelu! Ovo malo dukata što imam, evo tebi, moj najstariji sine, kupi mi kartu za parobrod. Vas djecu izveli smo na put, Moše je otišao Bogu i ja vam više ne trebam. Potrebna sam zemlji Izraelu i hoću tamo kosti da ostavim". Svi su se u čudu našli. Na iznenađena, bolna i pomalo uvrijeđena dječja lica nadirale su suze. "Zar nas majko tako lako možeš napustiti?". - "To je djeco božja volja, ja je poštujem"! Gordo i ponosno, stežući hrabro majčinsko srce, Rahela se, na oko, veselo razgovara sa sinovima. "Jedino ti Daviću osta mi neženja. Da ne služiš vojsku, povelala bih te sa sobom, da bar jedno, a i po mojoj želji, najmladje djetete imam uza se". Iako do tada tužan i ne mogavši jedne riječi majci da izusti, sada se trže i progovori: "Ne majko, ja Lunu ne ostavljam, zaručio sam je. Ona mi je sve na ovome svijetu i čim vojsku odslužim, mi ćemo se vjenčati. Toliko mi je draga, da sam za nju i bedelu (zalog) u zlatnicima ostavio". Načula je majka za tu mladu i veoma lijepu Levi Lunu iz Banja Luke, sestru njene snahe Rene, Jakobove žene, ali nije to tako ozbiljno shvaćala. "E kad je tako sine, neka ti je od majke blagoslov! Majka će se u svijetu i sama snaći, imaće snage i moć da zaradi koru hljeba, nemajte brige za mnom". I zaista, daleki i neizvjesan put, a još više život u nepoznatom svijetu, nije je ni malo obeshrabrio.

Kroz tešanjске, mahalske ulice i sva ostala mjesta gde Jevreji bitišu, pukla je čudna, neshvatljiva odluka tja Rahele. Mnogi religiozni Jevreji i vjerski poglavari Rahelinu odluku sa ushićenjem su primili: "Ejvala joj ode Mošinica u hadžiluk"! Tuzlanski Nadrabin uputio je Rabinatu u Jerušalaimu pismo, a vlasti su sačinile propisne pasoške dozvole.

Bilo je to negde kraj 1910. g. Uz veliki familijarni skup, bezbroj toplih dječijih i rodbinskih suza ispraćena je starica. U crnoj, dugoj odori, crnom u bjeloj srmi izveženom koporanu, crnoj svilenom tukadu (sefardska ženska kapa), sa malim, pletenim koferčićem, krenula je pobožna Rahela put Svete Zemlje, put Ereca. U pratnji svoga sina Gedalje, bez ijedne suze na oku, bez imalo tuge na duši, okrenuvši samo jedan blagi pogled i mahnuvši maramicom, sjela je u fijaker i uzviknula kočijašu "vozi!". Tom odlučnom i po malo čudnom gestom, možda je starica htjela skriti moguće, nadiruće suze, ili je u njenoj duši stvarno prevladala smirenost, to je samo njoj bilo znano.

Uskotračnom prugom, takozvanim "ćirom", putovala su, za ono vrijeme udobno, Rahela i Gedalja do Splita. Vijugavim tračnicama, kao da sve nešto zaobilaze, spuštali su se ovi neuobičajeni putnici u grad Split. Na dalekom i prostranom horizontu naziralo se azurno i mirno plavetnilo. "Majko to je more, ono će te odvući daleko, daleko od nas, tvoje djece i tvog zavičaja! No asenti kerida madre (no slušaj draga majko)", nastavlja uzbudjeno Gedalja, "ovo je povretna karta, ako za nama zažališ, ili ne mogneš tamo živjeti, vrati nam se, čekaću te ovde, gde si mi od srca otrgnuta!". Dirnuta ovim rječima, majka se nasloni na sinovljevo rame, a niz obraze spustiše se dve

tope, majčinske suze.

Iznenadjena ljepotom, tog do tada nevidjenog grada Splita, te uzbudjena tom čudnom, magičnom moći mora, Rahela je pomalo u duši podrhtavala: "Čudna i po malo stravična biće mi ta vožnja parobrodom, ali ja sam u Božijim rukama i njemu svoju sudbinu predajem".

Čvrsto stežući ruku sinu, ljubeći ga u obraze bezbroj puta, ne davši da joj on ruku ljubi, nego kao odrastao i zreo čovjek, u obraze, majka se otrže iz zagrljaja i brzo uputi ka brodu. Uzbudjena zbog rastanka, kojeg tek sad u duši dublje osjeća, zbog dubokog plavetnila koje je odsječe od kopna, nesigurnih pokreta na brodskom stepeništu, pomrači se Raheli. U glavi joj otpoče neko tanano čekićanje i tako mučna nasloni se na ogradu palube.

Ubrzo, brod je dugim, tupim i po malo zastrašujućim zvukom obavještavao polazak. Rahela je sada, uz bezbroj slobodno puštenih suza, dugo i dugo mahala sinu, a uzajamni pokreti ruku sa broda i kopna nisu prestajali, sve dok su se na brodu uočavale ljudske siluete.

Skrhan i obeshrabren odlaskom majke, vraćajući se kući Gedalja je razmišljao: "Ta naša mršava, ali uvijek živahna majka, mučenica cjelog života, nama skoro i otac i majka, svoje posljednje dane života posvećuje u neke više, samo njoj znane ideale. Naš bezazleni, neagilni otac, znajući da će majka obavljati sve bolje od njega propusti joj i svoje muške poslove. I pored petnaestero lijepe i zdrave unučadi, pored jedinice Roze, koju je iznad svega voljela i koja je za majkom najviša naricala, naša mama imala je snage da se od svijetu nas otrgne. Ali, sa takvom osobom koja je uvijek u životu imala konce u svojim rukama, koja je uvijek znala šta hoće, nije se moglo suprotstavljati ni boriti".

Put do "Obećane Zemlje" bio je dug i težak. Punih deset dana u potpalublju, uz stalnu mučninu, životarila je starica. Molitvenik, nekoliko vjerskih knjiga, kandil, menora (svijećnjak), mizuza (pergamentni omot po deset božijih zapovijedi) i talet pokojnoga Moše bili su joj osvježavajući pratioci. Veliki, zlatni Magen-David na dugom lancu o vratu, trebao je svim prisutnim da dokaže ko je Albahari Rahela i zašto u poznim godinama ta starica putuje u Palestinu. Dani u potpalublju velikog broda u maloj četvorokrevetnoj kabini bili su krajnje nesnosni. Sva je sreća što je staricu zapao donji, pridzemni ležaj. Jedna postarija Turkinja ležala je pored nje. Na gornjim ležajima bile su dve Talijanke, mlade, jedre i čini se same sobom zadovoljne. Noći su provodile na palubi. Rano u zoru uz kikot, smjeh i neko samo njima znano šaputanje, spuštale bi se u krevet. Čudna svijeta koji se po tom brodu kreće; od crnaca, onih polucrnih, kako ih zovu "meleza", pa do sićušnih Japanaca sa kosim očima. Čuju se razni nepoznati jezici, nigde srpske riječi ni za lijeka da čuješ. Brodsko osoblje govori najviše njemački, talijanski i nešto engleski. Eto taj talijanski lagani i zvučni govor ohrabrio je našu nonu. Ona se uz svoj španski maternji jezik, lako sa osobljem sporazumevala. U razgovoru i po neka njemačka riječ dobro bi joj pomogla. Bio je to talijanski putnički brod. Saobraćao je na relaciji Bar-Split-Drač-Pirej-Kipar-Haifa.

Ne samo velika neizvjesnost kada prvu nogu sa broda starica spusti na tlo Obećane Zemlje, nego i strah od prvih kontakata; sa kim i kome se obratiti? Zna Rahela da je ta zemlja pod turskom upravom, što je obeshrabruje. "Pun je Erec Arapa i ne daj mi, molim Ti se, dragi Bože da se na tlu te Svete Zzemlje nadjem u arapskom okruženju"

"Pošla sam putem ostalih vjernika hadžija, koji iz cijelog galuta dolaze Tebi na poklonjenje, ali hoću da ostanem i umrem u Erecu". Po dirljivim besjedama hadžija Rahela zna da postoji, ali nešto malo Jevreja u Erecu. To su one, zvane "Sabre". Nose ime tvrde,

čvrste i bodljikave južne vočke, kakvi su spolja i oni sami, jer su ih život i teška iskušenja u tu bodljikavu kožicu odjenuli. Dugim nizom godina ipak, uspjeli su, iako pod tuđinskim i zlim vladarima, sačuvati svoj identitet i Mojsijevsku vjeru. Ploveći tim dugim morskim plavetnilom, Rahela sama sebe tješi i hrabri. Ona je svjesna da je njen put u Obećanu Zemlju Božji izbor, zato je u biti spokojna i sa sobom zadovoljna. Tu i tamo malo nespokojstva dođe, ali vrlo brzo i bezbolno prođe.

Ponekad mislima se vrati i na taj čaršijski deo svijeta, koji je ne razume. "Zar je mogla ostaviti tako dobru djecu; svoje unučiče?", čudile su se mnoge Jevrejke a i inovjerke. Pametni i širokogruđi Romano, Vrhovni Rabin u Bosni odobrio je i sa poštovanjem pozdravio Rahelin smjeli i do kraja Bogu odani čin. Njegovo dragocijeno pismo upućeno Rabinatu u Jerušalaimu, nona brižno u njedrima čuva. Ono će joj pomoći da sigurno stupi na tle Izraela i da se slobodno spušta na njoj odavno maštani Zid Plača. I ostale silne tapije koje su joj sinovi od vlasti isposlovali, reći će da je starica pravi, legalni putnik i dobronamjernik u zemlji Izraela.

Ile desete, poslednje večeri dugog i napornog putovanja, svi su uznemireni, jer će u zoru brod pristati u luku Haifu. Cijelu noć nona nije spavala, po glavi se opet svašta vrtelo. Kako i kuda prvi dan, kako doći do Jerušalaima, gde prenoćiti? Ovo malo dolara u zavešljaju neće biti dovoljno ni za nekoliko dana. Sada tek na dohvatu davno željenog cilja, poče starica ozbiljno da se pobojava. To su desete godine dvadesetog veka, prošli su silni ratovi, a i sada ih uvijek po negde ima. "Da li ću u miru dočekati svoj zalazak sunca?" Sve to sada muči i brine dobronamjernu staricu. "Ali moji dobri sinovi uzeli su mi povratnu kartu!". "Kada nas majko poželiš, ili ne daj Bože nužde, imaš ovu kartu, sa kojom se možeš vratiti!", govorili su njeni sinovi. "Nisam ja repa bez korjena", razmišlja Rahela i tješi se, ne daj Bože nužde, izlaza ima.

Na malo okruglo prozorče na vrhu kabine, Rahela se često pripinjala, da što pre ugleda obalu i drevnu Haifu. I već u ranu zoru polako na obzorju nestajalo je prostrano azurno i blistavo plavetnilo mora. Tamo negdje, malo podalje naziru se sivo-žute gromade, koje morski valovi snažno zapljuskuju. Morska pučina je sve uža i uža i kao da se polako utapa u grebeni obale. Već uveliko svanjava. Sunce sa svojim nisko spuštenim zracima i intenzivnom bojom, već je duboko zaoralo horizont. "Evo to je Erec, to je zemlja mojih pradedova! To je gruda koju mi je Patron dil mundu (Svevišnji), kroz molitvu prividio! Ne, ne plašim se ničega...!"

Parobrod je sve više i češće huktao, stenjao, kao da grabi da se što pre približi obali. Kad je brod usporio, a sirena nagovjestila pristajanje, kroz obe, Splitsku i ovu sirenu, kroz poslednji Gedaljin pogled, majka je u tom momentu sa sjetom gledala u budućnost!

Odjednom svi su se putnici našli na palubi. Sada žurno i bez bojazni koračala je drvenim pokretnim stepenicama u želji da što pre dotakne tlo Svete Zemlje! Skoro svak' je nekog čekao, ljube se i grle. Pričala je starica: "Ja ponosno sageh se, poljubih i obgrlih tlo tog dugo čekanog i željenog Ereca. Nikome to nije bilo čudo. U ovoj Svetoj Zemlji to je česta pojava. Tog momenta sa duše spadoše mi sve tužne i čudne misli. Narod u moju nošnju zagleda, jedino tukadu na vrh glave i Magen-David o vratu, od kog sam roda bez riječi tumače. Na momente sam zanesena i kao u nekom transu, od svega odsutna! Pribraha se i krenuh za narodom. U Uredu sve je normalno prošlo i niko za čudo, ništa me i ne upita". Trošnim, najjeftinijim fijakerom, uz ostale putnike, krenu starica ka Jerušalaimu. Haifa stari i živahan trgovački grad. Mnoštvo manjih, većih, kamenih četvrtastih kuća bez

krovova i dosta stare, drevne znamenitosti. Sve je to prijatno iznenadjuje. "Mi u galutu (izgnanstvu) o istoriji Izraela, malo ili skoro ništa ne znamo. Dugogodišnje izgnanstvo iz Ereca i dugi život većine nas prognanih u Španiji, više nas je vezao za tu zemlju. Ali Erec, koljevku Jevrejstva, najdublje nosimo u našim srcima". Izmičući iz grada, pred njom je pukla prostrana pješčana ravnica. Nona se okreće ali brda nigdje. Negde daleko, kao kroz maglu, naziru se visoka, po malo ozelenjena uzvišenja. To je, kažu, Golan, još od vremena praotaca judejska zemlja. To je pomalo raduje, jer neprekidne pješčane ravnice zamore joj oči i mute vid. Prašina i vrelo sunce ne daju dahnuti. Po kamenom, neravnom putu fijaker se stalno treska.

Čini joj se sve drugačije nego u zavičaju, ko smaragd zelenoj Tešanjskoj dolini. Posebno nona zagleda u te bose putnike namjernike beduine. U čudnim dugim, više ženskim haljeticima, sa bjelim širokim šalom na glavi, uporedo sa svojim natovarenim kamilama, mirno i spokojno kreću se po toj peščanoj dolini. Kuda idu, šta nose, za nonu je tada to bila velika tajna. "Što je i kako taj prvi Judejski narod odlučio da baš ovu голу i bosu zemlju naseli?"

Uskoro, uz sami put pojaviše se prostranstva stabala pomorandži, maslina, badema, sa ukrasnim tu i tamo čempres stablima. Zelenilo, elegancija tankih, vitkih čempresa i nepreglednost plantaža, uveliko razvedriše nonino osećanje. Sela i gradića kao što se po našim brdima sreće, rijetko je vidjeti. Tu i tamo naziru se omanje beduinske izbice. Ukrašava ih kao u vjenac spleteno stado ovaca, jaradi i omanje smedje skupine magaradi. Brdovitim, vijugavim usponom, već u sami suton približavaju se Jerušalaimu. "Sad sam najuzbudjenija, sad tek ulazim u kapiju Jevrejske koljevke. Zašto baš ja tako jako i snažno, u cijeloj našoj familiji, nosim Jerušalaim u srcu?" Suton se već spušta i kao tvrdi bedem okružuje konture grada. Fijakerdžija je ostavi na ulazu u grad. Svak je svojim utabanim stazama krenuo. Ostade sama. "Gde ću prvu i nepoznatu noć provesti. Evo na toj maloj staničnoj klupici probdeću ovu prvu Jerušalaimsku noć. Možda će uz mene, neko od budućih putnika sjedeti, a sutradan, po Božjoj volji, novi dan, nova nafaka!" Izvadivši iz torbice mali, crveni molitvenik, čitala je Šema Izrael, poljubila je Magen-David i polako spustila glavu na koljena i utonula u lagani polusan. Počesto se trzala, ali je nikakav strah nije obuzimao. Jedva je čekala svanuće i susret sa Svetim gradom.

I tek što se razdanilo, Rahela otresajući i nameštajući svoje izgužvane haljine, ugleda ispred sebe postariju ženu. Zagledana u noninu tukadu, korpu ispred nje i vjerovatno zaključuje da je to neki putnik namernik iz daleka. Rahela je toplo i znatiželjno gledala u prolaznicu. Primetila je tukadu i na njenoj glavi, srce joj je veselo i zadovoljno zatreptalo. Tog momenta je nepoznata prolaznica blagim, španskim jezikom prozborila: "Donde stas ermana, luke fazis aki (odakle si sestro, šta radiš ovde)?" Neki umirujući, blagi val obuze dušu Rahelinu. Na plavom Jerušalaimskom nebu prividje joj se Mojsije u svoj svojoj veličini i toplini. Sretna što joj je poslao staricu sa kojom se može sporazumjeti, skupi tri prsta desne ruke, privuče ih očnim kopcima i prozbori: "Šema Izrael, Adonaj eluenu Adonaj elhad...", tim je odala zahvalnost Mojsiju i blagoslovila prvo jutro u drevnom Jerušalaimu.

Sporazum medju njima, naravno na španskom jeziku, bio je potpun. I od prvog dana boravka u Jerušalaimu, naša nona bila je udomljena. Mala, skromna kamena kućica, sa svega dva odelenja, našoj noni donela je spokoj i željeni mir. Stari Španjolac prodavao je na pijaci Španske specijalitete. Supruga već nemoćna za to, našla je rešenje u Raheli, još uvek krepkoj starici. Na malom, trošnom minderu u predsoblju boravila je Rahela, slušajući i trudeći se da gazdarici

udovolji. Po prirodi malo govorljiva, ne ljubopitljiva, ozbiljna i do kraja uredna, familiji Eškenazi potpuno je odgovarala.

Prvog dana boravka u kući Eškenazija, po završetku poslova, Rahela je zamolila gazdaricu da je povede do Zida Plača. "Ne kerida, već je dockan, sutra se spremi, preobuci, ponesi molitvenik, pa ćemo zajedno sići na taj sveti, davno porušeni hram". Sutradan, preobučena, u duši zadovoljna, u pratnji svoje gazdarice Mazalte, krenula je Rahela. Duge, kamene, kaldrmisane ulice uzduž Jerušalaima, bezbroj čepenaka, malih dućančića i raznovrsnost robe u njima, ošamutili su Rahelu. Od vreve i galame prodavaca ne može se proći. Rahela se upita: "Je li ovo Bašćaršija, ili su se iz Jerušalaima dućani preselili na Bašćaršiju?". Osećala je nona neku blizinu i uvidjela je da po načinu života tog grada kao da je približno u svom bosanskom ambijentu.

Ulice duge, koraci kratki i kao da nikad cilju stići neće. Noge podrhtavaju, koljena klecaju, a u srcu neki čudan grč, koji joj zadržava vazduh. Odjednom, iako još neočekivano, puče joj pred očima velika, duboka uvala, sa visokom, tvrdo izgradjenom, ali zubom vremena naqriženom zidinom. Preko napuklih gromada kamena trebalo se na dno spustiti, pred sami Sveti Zid Plača. Noge lete, oči su uprte samo na jedno, to Sveto mjesto Salamonovog hrama, starog više hijada godina. Spuštajući se u podnožje tog Svetog zdanja, osjećajući da je već na samom Božjem tlu, naša nona je želela da se sa poštovanjem i ljubavlju pomoli Bogu i oda dužnu poštu braniocima Jerušalaima. Nona je usporila hod, opustila ruke i visoko uzdignute glave u Boga gledajući pridje Zidu Plača. Bezbroj vrelih suza je sletelo niz njeno užareno lice, raširenih ruku je obgrlila zidine i počela moliti Kadiš. Rahela je prigrlila Talet svoga muža, na glavu kaiše nije stegla, jer to ženskom rodu ne pripada. Sa dugim crno-bjelim Taletom do kraja života vjerna i odana Mošina udovica, molila se za dušu pokojnog supruga. "Patron del mundu, molim Ti se i za moje sedmoro djece, daj im zdravlja, poroda i uspjeha u životu!" Molila se i za sav jevrejski rod koji u galutu vjekovima trpi progone, pogrome, nasilja i vjerska mučenja. "Moćni Mojsije usliši molbu rasijanog Jevrejskog naroda, koji Ti kroz molitvu, plačnu poruku šalje: ESTO ANJO A KI, ALTRO ANJO A EREC (Ove godine ovde, iduće godine u Ercu)!. Davni, Davni godina Ti, svemoćni Mojsije, izbavi Jevrejski narod iz ropstva, sada ga vrati u tu svoju obećanu zemlju!"

Rahela nije gledala okolo, ali mnogi su gledali u nju. Bilo je neobično da je iz daleka došla starica sa Taletom moli ispred Zida Plača. "Kerida, vrijeme je da kući krenemo, a na ovo Sveto mjesto kad god poželiš doći ćeš". Toplo, milujući Rahelu po glavi, izusti Mazalta. Poslušno i uz veliko poštovanje prema Mazalti, još jednom izričući Sema Israel, polako, puna srca Rahela se uz Mazaltu vraćala kući. Ta prva u Rahelinoj duši olakšana noć, donjela je osveženje i podstrek za novi život u tom vjekovima željenom Erecu. Dani su odmicali. Nije osećala Rahela da je u tuđini. To je njena zemlja, u njoj se osjeća kao uz svoju staru nikad zaboravljenu majku. Poslovi su tekli. Još uvijek krepka i duhom svježa Rahela do kasno uveče zgotovlja jela, koja bi Abraham svako jutro kolicima nosio na Bezistan. Bila su to ukusna španska jela: Gvojevus in haminadus, pasteliču, zelenas, burikitas, mina, sungatu, pitičas, buičus, lukumis, aros di leći, fritulas, čaldičas, ruskite di alhašu, tišpišti. Bogme, često bi naša nona skuhalo bosanski lonac, pa i dobar mastan burek. Sve je to jutrom, kada bi se Abraham kretao pijaci toliko mirisalo da bi rijetko ko od prolaznika odoleo a da nešto ne kupi. Abraham bi se tako često vraćao kući, prodavši hranu i pre dolaska na Pijacu. Rahela je vrijedno i uredno zamenjivala gazdaricu Mazaltu. Bila je sretna, da joj je Bog podario dobru

jevrejsku porodicu. Familija Eškenazi takodjer je zbog poštene i vrijedne španjolke koja je u kuću ušla bila zadovoljna. Rahela nije tražila naknadu za svoj rad, ali poslije nekog vremena zajedničkog života Abraham reče: "Asenti Rahela, ti si nam u kuću došla kao jedno veliko osveženje, a bogme i pomoć. Pobožna si i čestita žena, hoću tvoj rad da nagradim! Skupljaj pare, pa ćeš, ako Bog da, i svoje sinove pozvati u Svetu zemlju!" I ako o tom nije razmišljala, Rahelu ozari sunce, smože shage, pridje Abrahamu i Beza la manu (poljubi ga u ruku). To malo i ne redovno darivanih novaca, za Rahelu je značilo mnogo. Jutrom, kada bi Rahela otpremila Abrahama, lakim, nečujnim koracima izašla bi iz kuće i krenula bi ka Zidu Plača. Rijetko koji dan sem ako je pri poslu bi promakao a da starica ne ode na to Svetilište. Uz ispovjed Bogu, molitvom za svoj napaćeni Jevrejski narod, za bolesni, bjedni sirotinjski svjet, puna srca vraćala bi se kući.

Svakog petka na veće noći di Šabat Rahela bi, u svojoj još uvijek nepromenjenoj odori, pojavljivala se u templu. Njena zvonka "LEL HA DO DI" melodična aladino molitva, privlačila je pažnju svih prisutnih. Tako je naša nona malo po malo, počela osvajati naklonost većine Jevreja u Jerušalajimu. Vrlo brzo nona je naučila dosta Hebrejskih reči, te tako sprijateljila se i sa mnogim jevrejskim porodicama. Za te tako zvane "Sabre", za koje je vjerovala da su tvrda, neprobojna srca, sada tek uvidja njihovu pravu, istinsku dušu.

Sve praznike nona je po vjerskim propisima dočekivala, uz bogato i lijepo pripremljeni astal. Tako se za kratko vrijeme njeno umijeće pročulo po Jerušalaimu. Stare i iznemogle Sabre pozivale su nonu da im za praznike spremi jevrejska nacionalna jela i poslastice. Posebnu radost pričinjavala je djeci bogatih porodica pripremom praznika Hamiša Asar. Mazalta i Abraham nisu imali djece. Tako je taj, radosni dječiji praznik Rahela dočekivala u porodicama sa puno djece, unučadi i praunučadi. Tada bi sa puno sjete evocirala davne uspomene svoje rane mladosti, kao i radosti kod proslavljanja Hemišošila (uobičajeni termin za Hamiše-Asar) sa svoje sedmoro djece. Sada drugoj, ali isto tako dragoj djeci, tu svečanost je sa užitkom pripremala. Tu je "Andjeo" obučen u bjele lepršave haljine, sa velikim dugim krilima. On donosi sa neba u tanjurima, sa upaljenim svijećicama, slatkiše, voće i stavlja ih na sto. Tek kada se molitva završi, najstariji u familiji, obično nona djeli "Hamišoši". Ono djete koje je najbolje, dobija dve-tri pregršti poslastica više. Tako se redom dijele: datule, bademi, orasi, lješnjaci, kikiriki, suvo groždje, banane, pomorandže, jabuke i sitni kolači. Tako bi uz veseli Hamiša-Asar, praznik sazrevanja voća u Erecu, uz pjesmu i igru osvajala srca Izraelske mladosti. Svako u svojoj platnenoj kesici, sa uzicom na vrhu, grickao bi po nešto od poslastica. Svi su svoje poklone čuvali, da bi sa što više njih dočekali slijedeći Hanuka praznik.

Na Hanuka, koji je slijedio oko mesec dana kasnije onaj od djece koji je u svojoj kesici imao najviše sačuvanih poklona smatran je budućim, najboljim domaćinom. On bi odmah, iza nonu na Menori palio drugu svijećicu hrabrim Makabejcima. Posle očitane molitve i otpjevane "Maoscur" pjesme, djelili bi se pokloni. To su odjevni predmeti ili igračke i ne bi se pravili izuzetci. Sva djeca dobila bi jednake poklone.

Već je nona uveliko ušla u krug poznatih porodica u Jerušalaimu, ali ona svoje prve poznanike ne napušta. Sada je već u prilici da obilazi i ostale znamenitosti po toj Svetoj Zemlji, Betlehem, Nazaret, te poznato, kao perivoj ukrašeno brdo Karmen u Haifi. U njemu su vile i zdanja najbogatijih Arapa, Turaka, Hrišćana, Jevreja i ostalih. Oni su se po klasi, kojoj pripadaju združili. Ne

smeta im što neko nosi solufe, neko sako, neko arapsku feredžu ili judejsku kapicu na glavi. Njih je združilo bogatstvo i za ništa drugo ne mare. U sirotinjskim delovima gradova, u omanjim varošicama, u selima gde se životari od danas do sutra, dešavaju se česti nesporednici i sukobi. U svemu prednjače Arapi-Palestinci, kojima je prisustvo ma kojeg drugog naroda suvišno. Hrišćani, ma koje vjere u "Arapsku nezagadjenu" zemlju nikad nisu dobro došli. Sa Jevrejima i ako su oba naroda semitskog porijekla, u stalnom su sukobu i čestim zakulisanim borbama. "Znači ova Božja gruda, koljevka Jevrejskog naroda, treba da bude i za vjekove ostane samo Arapska?" Ne odobravajući tako je razmišljala Rahela. "Zar Jevreji koji vjekovima u galutu trpe progone, koji od nikoga nisu oteli zemlju i stvorili svoju novu domovinu, nemaju pravo povratka u Erec"? Jednog dana Božja i ljudska pravda obdariće Jevrejski narod povratkom u svoju praotadžbinu, doživjeće to jedna od budućih generacija. Zar nam nije bilo dosta španske inkvizicije, krstaških ratova, bojarsko-ruskih, pruskih i poljskih pogroma? I za sve te teške dane-godine iskušenja, Jevrejstvo se ne ugasi. Ono je iz ognja, muka sve više raslo i stasalo, da bi kroz Teodora Hercla sada svoj glas podiglo.

Već će skoro dvije godine kako je Rahela u Jerušalaimu. Pisma iz Bosne, iako dugo putuju, ipak stižu. Svako je od svakog draže. Što je više u daljini, to se srce majke više steže i razjeda. Nervozno, drhtavom rukom odcijepila bi Rahela koverat i uz skrivenu suzicu čitala pisma svojih najmilijih. Uvijek su nežna i rekla bi da u ničemu ne oskudevaju, da sretno žive. To majku raduje ali je vrlo često uznemirena, te razmišlja da li je to stvarnost, istina. Svako pismo, sa dirljivim vapajima poziva majku na povratak! "Ne djeco moja, Bogom sam ovdje dana i to pogaziti neću. Moja jedina želja je da vas fižu miju (djeco moja) jednog pa i poslednjeg dana života okupim oko sebe, na tlu Svete Zemlje"! I dok Rahela mašta o svojim željama, već je 1912. godina. Na ovom svijetu, koji od pamtljivjeka po negde ratuje, na pomolu je i I Balkanski rat. Samo što je ovaj uznemirio staricu, već 1913. otpoče još žešći i gori rat Srbije i Bugarske. Jeste da njena djeca žive u Austrougarskoj koja još uvijek miruje. Ali jedna ratna iskra, izaziva drugu, što Rahelu baca u strah i razmišljanje. "Šta to moju djecu tako snažno veže za rodnu grudu; za onaj mali mahalski Tešanj, za bistru, valovitu Tešanjku, za brežuljke okićene rodnom i taj šaroliki narod u njemu? Tu, za sada svak svakog poštuje! Tu se "dobro jutro" i "selem alejkum" susreću u harmoničnom zvuku. Tu je samo Jevrejin ponekad izložen pokoru." Ta toliko, već blizu 2000 godina žal u Hrišćanskim dušama za Isusom Hristom, kroz generacije pripisuje se krivica Jevrejskom narodu. "Ti si ubio Isusa, Juda izdajnik", čule bi se psovke upućene jevrejskoj djeci. To bi bolno odjekivalo u svim, pa i dječijim jevrejskim dušama. Iza tog događaja toliko je pogubljeno mudrih, plemenitih ljudi, ali se za to, niko kroz vjekove ne žigoše" - razmišljala je naša nona. I zato Rahela želi svoju djecu i sav jevrejski narod vidjeti pod nebom zemlje Erece!

Dalje Rahela ne živi baš spokojno, i ako obavlja sve svoje obaveze, zdrava je, još uvijek snažna i puna poleta. Jevreji Jerušalaima već je dobro poznaju, cijene je i rado u svom domu primaju. Rahelino poštenje, odanost i toplina duše uvrstili su je među najpriznatije Jevrejke-Sefartkinje Jerušalaima. Ona se sve češće nalazi u kućama "Sabra", gde joj je sa puno povjerenja predata uloga vaspitača njihove djece. Kroz razne pripovjetke, pjesmice, šale i igre, nošene generacijama od davnih pokolenja, nona vaspitno djeluje na ta mala bića. Nenametljivo, ali uvijek prisutno ona ih uvodi u Judeističku, Mojsijevu religiju. Za svakog od uglednih

Jevreja bila je čast i radost da se pri svečanim večerima nona, ta plemenita Tia Rahel, u okviru porodice nadje za njihovom trpezom.

Krećući se po gradu, poznavajući skoro svaku stopu tog drevnog i lijepog Jerušalajma, zagledajući u bezbroj različitih trgovina, Rahela neku od sličnih planira svakom od sinova. Prvo će David doći, snalažljiv i okretan, znaće on šta da otpočne. Ako nas Božja volja posluži, za njim će doći i ostali. Ženi je za mužem ići, zato neka moje Roze u Sarajevu da sretno živi!

I dok se Rahela sprema da uputi novac Davidu, k'o grom iz vedra neba, puče prvi svetski rat. "Sad je gotovo, od mojih planova nema ništa". Tužno i bolno razmišljala je Rahela. "Da li će ovaj rat donijeti nešto novo i bolje, ili će potamnjeti svet, to sam Bog zna? Jer puno je bjede i sirotinje, jada i neimaštine. Među narodima i državama je zavedenih i sukobljenih. Šta će sa Srbijom biti? Zar će moji sinovi ići protiv svojih sunarodnika, sa kojima su do sada sretno živjeli i radili?" Sve to duboko poresa staricu, ona je uznemirena i sve njene aktivnosti nisu više one kakve su bile. Nebrojeno pisama upućuje Rahela sinovima, ali odgovora nema. Turska kao saveznik Austro-ugarske, u Palestini sve što je i malo sposobno rat kupi u vojsku. Jevreji u Erecu jako su zabrinuti, preplašeni su ta vražija soldateska ne počne odmazdu prema Jevrejskom narodu. Sve majčine iluzije o zajedničkom životu u Erecu nestaju. Srce se sve više ledi i Rahelina briga za djecom navodi je da se kući vrati, da zajedno sa njima snosi nevolju, da im pomaže i spašava gde je to moguće. "To mi i Bog govori: Mati si, vrati se svojoj djeci, Tvoju želju da mirno i čiste duše zaspeš u Svetoj zemlji, ispuniće buduća pokolenja".

Vrlo često nadje se Rahela u Španskoj ambasadi. Tu je i ta čuvena kutija, koju "radio" zovu, iz koje neko iz daleka stalno zbori. Sa puno poštovanja Španjolci primaju staricu, uvijek joj neki svježiji napitak nude. Nerado ga Rahela uzima, to je "hamec (higijenski ne pregledana i od rabinera ne blagoslovena hrana)", a Mojsijeva vera svakom, Bogu odanom Jevrejину, nalaže da uzme "košer (gore učinjenu)" hranu. Samo kafu popije i ona joj uvijek dobro prija. Iz te "kutije" čuju se uvijek nove vesti. Puno je zarobljenika, izranjavanih, pobijenih na obe strane. Bolna srca Rahela se kući vraća, jer o svojim nigde ništa čuti ne može. Već odavno u Jerušalajmu živi nekoliko porodica iz Bitolja. Trguju i vrlo često su sa karavanima u Bitolju. Iz silnih mogućih kombinacija, pokušala je starica da preko Bitolja uputi djeci pismo. "Valjda će dalje, od ruke do ruke, putem dobre volje ljudi, pismo stići do Sarajeva. Asenti kerida, nemoguće je više karavanima putovati u to ratom zahvaćeno područje. Naše djece ima i na jednoj i na drugoj strani, brat je na brata udario. Budi spokojna i miri se sa sudbinom, od nje niko ne pobježe!"

Rahela je uporna, nešto iz dubine duše tjera je od jednog do drugog pokušaja. Mazalta i Abraham je razumiju, manje je poslom opterećuju. Njena povratna karta je već odavno izgubila vrednost, a sama na put ne usudjuje se krenuti. Obilazi razne Konzulate i ustanove, ali niko joj pomoći ne može. I onda kada je starica izgubila svaku nadu, kada se potpuno predala dječijoj i svojoj sudbini, kad još jedinu utjehu nalazi u Zidu Plača besciljno hodajući po Jerušalajmskim ulicama, sa drevne Jerušalajmske kaldrme na sve strane začu se zvuk bosanske pjesme! Rahela se u čudu i još uvijek nesigurnoj radosti našla. "Da li je to neko prividjenje, ili stvarno pjesma?". Lebdio je njen vapaj u pravcu zvuka. Što se brže kretala, sve jače odjekivala je pesma njenog rodnog kraja. Uskoro, u paradnom maršu, pojavile se čete turske vojske, iz čijih redova razlijegale su se bosanske sevdalinke. Uzbudjeno, ne pitajući za odobrenje, uletjela je Rahela u stroj i kroz suze prožborila: "Djeco moja je li to naše

pjesme pjevate, jeste li to iz Bosne?"

"Da Nanno, mi smo Bosanci". Povikaše vojnici.

Sve je redom izljubila i presretna saznala da među njima i Sarajlija ima. Kad se po prvi put po dolasku u Jerusalaim, u njoj pobudi istinska žal za rodnim krajem. Srce joj je puklo na dvoje, sada u njedrima jednako nosi obe; Praotadžbinu i Rodnu grud. Ovaj dramatičan, a i sretan momenat donekle je smirio Rahelinu dušu, sad joj se činilo kao da je bar jednom rukom obgrlila svoje u Sarajevu. U toplom Mazaltinom domu prijatno su dočekani i počašćeni Bosanci. Staračkim slovima na koverti ispisano je: "Albahari Gedalja, Mali Alifakovac 3, Sarajevo, Bosna". Pismo koje je nona cijelu noć pisala i brisala, da bi ga po njenoj i volji svojih sinova najtoplije sročila, sada će Božijom voljom doći do Sarajeva! Ali u njenoj radosti ima i malo tuge. One su u životu izgleda uvijek protkane jedna sa drugom. Kao tanka isprekidana nit u noninu dušu utkala se pomisao da Gedalja pismo vidjeti neće, "jer i on je tamo negde na tom nesretnom bojištu".

Dani sporo odmiču, noći su pune razno-raznog sna. Jedan između ostalih, jako je uznemirio nonu. Preostali dio noći provela je u zagrljaju Mošinog Taleta i Molitvenika, moleći se tiho pri mjesecini, da ukučane ne probudi. "Golog, bosog svog Jakoba vidim, veseo je, sa kriplom piva u ruci. Pivo se pjenuša i posipa Jakoba po tjele". Jadno majčino srce, iako ne puno praznovjerno, tumači to na razne načine. Sad joj se čini da je Jakob u velikoj bjedi, na izmaku duše, sad opet da je negde u zaklonu ratnog vihora. Svako od razmišljanja ne prirasta pri duši starice, ali se bolna materina duš ipak prikloni onom tužnijem. Šta je sa svim mojim najmilijima, šta je sa silnom nejači? Da li u naletu Austrijskih, a posebno Madjarskih vojnika, ratne dane u izbjeglištvu provode?

Već se uveliko zagazilo u 1915. god. Prohujala je već godina dana rata. Rahelina jadna duša svaki dan Bogu se obraća i kroz maglovite oči, djecu svoju u očaju gleda.

Srbe su gladne, bore, gole ti ukleti njemci preko Albanskih masiva i gudura stjerali u Grčku. Srbiju su okupirali, pale, ruše, vješaju, jer katolicizmu pravoslavlje nikad srcu nije ležalo. Tamo na ostrvu Krfu izranjavani, izgladnjeli, oboljeli od tifusa, jedno po jedno umiru.

Kroz Jerusalaim prolaze, dolaze razne vojske. Rahela se kreće za njima i bolečivo traži bar jednu utješnu riječ. Obilazi i ranjenike, donosi napitke i kolače, tješi ih i provodi sate sa njima. "Možda će i mojoj djeci negde i neko pružiti toplu riječ i utjehu? "Puno je te rane mladosti razbijenih nogu, ruku, glava. Zar je taj rat tako nemilosrdan? Nema više "sablja ti, sablja mi". Sada teško gvozdено oružje kosi djecu u "prvoj cvati" mladosti. Ranjenici noni po sjećanju prebire Jevrejska prezimena; Atijasi, Altarci, Kabilje, pa i Albahari, ali imena njenih sinova niko ne spomenu. Bolno Rahela zaključuje: "Znači i Jevreje su u rat digli, za koga i zašto se bore, bar da za svoju zemlju ginu?"

I tako propitujući iz dana u dan, jedan od Bosanaca reče Raheli: "Kad me ono u Budimu zabolje zub, izvadi mi ga neki vojni ačim (ljekar), a sve od nekog Davida tražiše klješta i alat. ne znam mu prezime, no plavac je i pokrupniji momak. Besjedi brate si moj ka i ja valjda bi moga biti tvoj sin". Od radosti Raheli zatrepeta srce, iako ne sigurno, ipak nadje neko sretno i zaklono mjesto za svoja najmladjeg Daviča. Jakoba je već odavno u snu vidjela u čudnom okruženju. Gedanja okretan, sposoban trgovac možda vojsku snabdjeva? Dudo i Salamon negde na ratištu zarobljeni, mrtvi? A moj Sabetaj mekane, dobre i plemenite duše, isti moj Moše, gde li su njega rasporedili?" Sve to dañonočno nagriza dušu naše none. Sada

se više, češće i bolnije obraća Bogu, sad još više pomaže sirotinju, bolne, bjedne". Davno su moji roditelji govorili: "Baci niz vodu, nadješ uz vodu!". Tako će neko mojoj djeci baciti uz vodu. Vjerujući u tu istinsku narodnu poslovicu, Rahela je svim bićem u potpunosti ispunjava.

Rat se i u Ercu podobro osjeća, ponestaje hrane, žita koje je iz vana stizalo sve je manje. Karavani koji su diljem zemalja krstarili, posebno oni poznati Dubrovački, sada se sve manje i nesigurnije kreću. Vojska diže do poslednjeg stočnog grla, ali glad će se nekako pretrpjeti. Teško je onima, kojima danonočno nad glavom trešti, koji pucaju i na koje se puca, koji u blato liježu i iz blata ustaju".

Rat se u sav mah razbuktrao. Preživjeli osakaćeni, tifusari i ratom iscrpljeni Srbi na Krfu, okrepiše se, te uz pomoć Saveznika, koji konačno stupiše aktivno u rat, otpočeše snažnu kontra ofanzivu. Otpoče ofanziva Saveznika na Solunskom frontu. Srbi još jače dobijaju snagu i pouzdanje. Zauzimaju Kajmakčalan i kreću dalje, na osvajanje Srbije. Iako su Rahelini sinovi sticajem okolnosti u Austrijskoj vojsci, Rahela stoji uz one koji su napadnuti. "Sigurno tako i moja djeca misle".

Rahela je mislima pretežno u Bosni, njene uši i oči uprte su na svaki ljudski glas koji je za rat vezan. I dalje obilazi Konzulate, najčešće je u Španskom, u Austrijski nerado ulazi. Slutila je Rahela da se u tim Jezuitskim dušama krije neko krvavo i zloslutno biće, koje je tek nastupom Hitlera 1933 god. došlo do punog izražaja, samo 3 godine poslije smrti none.

Već skoro pri kraju 1916 god. kada su već sve nade potonule, na kućnom pragu ugledala je Rahela soldata u Austrijskoj uniformi. Njegove korake začula je još u dvorištu, gvozdene mamuze na čizmama grubo su udarale o kaldrmu. "Tristi di mi, Dio ki mi spanti (jadna ja Bog nek' me čuva)" Tiho prošaptala je nona, prišla pragu, oslonila se na dovratnik i čekala. Iz plavo ukoričene knjižice vojnik je vadio koverat i na njemačkom pitao: "Jeste li Vi gospodja Albahari Rahela?" Nona se malo sabra, odgovori potvrdno, primi pismo i potpisa se u plavoj knjižici. Vojnik se okrete i bez riječi napusti kućni prag. Sada, teže nego i jedan koverat u životu, ovaj je otvorila u strahu i skoro nervnom rastrojstvu. Nekim tuđim, stranim rukopisom, na komadu malog papira pisalo je:

Majko, uskoro dolazim po Tebe, Gedalja.

Taj neočekivani, brzi obrt sa bolnih, na radosne vijesti uzdrimalo je to staračko u pozne godine dospjelo srce. Prišla je Mazalti, spustila pismo, i srušila se. Kocka šećera utopljena u limun osvježi i razbistri nonu, kojoj tek sada podjoše suze radosnice. "Zašto je moj Gedalja naumio da me kući vrati, je li dobio moje pismo, da mi ne do Bog nisu djeca izginula, da li su ga ratne prilike na to ponukale?" I opet i uvijek Rahela je u dilemi jer se kroz čovrat u njenoj glavi razne misli sukobljavaju.

Sada živeći u nadi da će svoju djecu zagrliti, izljubiti, Rahela se po malo smiruje i ko ozeblo sunce čeka dolazak Gedanje. I dalje pokušava da udje u bit tog sudbonosnog obrta u njenom životu. Nisu se obistinile nade da će svoju decu u Erec dovesti i da kao prava, Bogu odana Jevrejka svoj život u zemlji praotaca završiti. "I ovo je Božija volja, možda tu moju životnu želju nisam završila?" Vjest o Rahelinom odlasku po Jerušalaimu uveliko se pročula. Svi je zapitkuju i daju neke savjete. "Ja idem pa šta mi Bog da". "Moj Gedalja je pametan čovjek, zna on šta radi, ja se rata ne bojim." Sada u danima iščekivanja, nona se u kasnim noćnim satima mislima vraća u svoj mali, tihi, nečujni Tešanj. "Kuća je vjerovatno napuštena, zakorovila, umemlila?" Ali neka, Rahela će taj svoj stari,

nekad sretni kućerak obnoviti, vratiti mu dušu i život. " Doć'e meni moje kone, uz topli ibrik i furunu besjedićemo do kasno u noć. Djeca i unučad, obilaziće me". Tako Rahela tješi sama sebe i nalazi razloge za povratak u svoju rodnu grudu.

Pomalo nona se pakuje. Svakom u porodici, a posebno djeci, spremila je po neku uspomenu na Svetu Zemlju, u kojoj je spokojno i puna srca živjela. Prijatelji dolaze, donose poklone, uspomene radi. Dječica, koja su se sa nonom Rahelom srodila i zavoljela je kroz plač govore: "Dodji nono kod mene, ja ću Te sakriti i niko Te naći neće." I sve tako u danonoćnom bdijenju, iščekujući Gedalju na kućnom pragu, na fijakerskoj stanici, dani se jedan za drugim nižu. Očajna u mislima da se nešto Gedalji usput nije desilo, obilazi Austrijski konzulat. Tamo, samo uz malo utjehe, saznaje da depeše nove nema.

Prošla je i purinska zabava, taj veličanstveni Purim bal za koga je Rahela Jerušalajemsku mladost na najljepši način odjevala. Sada na zabavu ni otišla nije, njena jedina relacija je Zid Plača, Templ, po neka draga porodica i skoro redovno u večernjim satima fijaker stanica.

Jednog dana, skoro u sami sumrak, bezrazložno vrteći se po dvorištu, ugleda nona neku ljudsku siluetu, kako zagleda u kuću, tražeći nešto. Srce joj zaigra, prileti kapiji i ugleda svog Gedalju. Kako na rastanku, tako i sada, spojiše se dva bliska bića u jedno i oboje počеше plakati. "Majko nadjoh Te".-" Sine Moj živ si". Bile, su prve, u isto vrijeme, izgovorene riječi sretnika. Majčine oči punim sjajem, zagrljeni podjoše u kuću. Rahela odjednom zanjemi i kao stijena korača uz sina. Usta ne umiju da se otvore, strah ju je od stvarnosti, koju će uskoro saznati. Osjeti Gedalja majčino ustreptalo bilo, spusti glavu na majčino rame i tihim, ubjedljivim glasom prozbori: "Ne brini Majko svi smo Ti živi". Sada je sve kao nekad; Majci se vrati radost, vedrina i kao da je sve tužno i mučno od ovog momenta u ponoru nestalo! Sa osmehom udjoše u kuću. Po njihovim očima i izrazu lica, Mazalta shvati, da je tamo u Bosni, sve kako treba i srdačno uključiti se u razgovor.

Rahela puno ne propituje, važno je da su joj svi živi. Gedalja znajući da je to majčina želja, objašnjava staze i bogaze kuda su mu braća prolazila. "Svugde, kojekuda nas je bilo, Salamon i Šabetaj u vojsci, Dudo u Zagrebu radi za vojsku. Tvoj Davičo, malo je ratovao i najzad, skrasio se u Pešti kao bolničar, Jakob je sa još puno austrijskih vojnika zarobljen, kažu da je negde u Rusiji. I unučića nono, imaš u vojsci, ali fala bogu svi su zdravi i živi". Raheli se sada vraćaju misli na nekad usnulog Jakoba i prve vijesti o novom Davidu. Sretna je i sa tračkom nade u srcu progovara: "Dio ki li gvardi (Bog nek ih čuva), valjda će ovaj rat prestati, pa ćemo se opet svi sretni naći pod kućnim krovom vašeg detinjstva i našeg mirnog života".

Sva tri sledeća dana, koliko Gedalja ostaje u Jerušalajemu, Majka ga vodi na Zid Plača, gde su se sa poštovanjem obraćali Mojsiju, praocu Jevrejskog naroda. I Gedalji je Jerušalajem jako blizak, u njemu nalazi ulice svoga grada, uskaldrmisani, strmi Alifakovac, Munare i Džamije, čepenke i ulične prodavače.

Četvrti dan u jutro, Rahela se bolno rastajala sa Jerušalajemom, gde je bolno se otkidala i od dobrog Jerušalaemskog naroda, i od njenih nikad nezaboravnih Mazalte i Abrahama. Pred kućom je puno naroda, od najmladjih do najstarijih. Jedan od starih Jevreja pruža zatvorenu bočicu i tiho prošaputa: "Kerida, ovo je uspomena na Svetu Zemlju, čuvaj je dok si živa". Raheli zaigra oko začudi se što i sama to učinila nije. " Kupiće mi Gedalja u Haifi, tim svetim pustinjским pjeskom darivaću svoje ukućane.

Uz jedan blagi osvrt na kućicu Eškenazija, ljubeći Mizuza na

kućnim vratima, uzevši Gedalju pod ruku, nona je krenula. Raheli su ulice tjesne i kao da oduzetih nogu kreće na stanicu. Uskoro na kaldrmi začu se bat konjskih kopita. Već skoro pretovarena zastade diližansa. Kao i u odlasku, Rahelino se srce rascijepilo. Žal za Erecom i žudnja za svojima u Bosni. Ta dva prisutna i oprečna osjećanja kidali su Rahelinu dušu. "Obadva su u duši mojoj jednaka. Kako bi rado da sam u moći, Božijim štapićem vratila; spojila rasejani Jevrejski narod".

Laganim zvončetom diližansa je najavila dolazak oboje nesvakidašnje srećnih putnika rastaje se uz bezbroj poljubaca, Rahela jednom za uvijek sa Ercom. Ljubeći im ruke, najbolnije Rahela se rastala sa porodicom Eškenazi.

Kao i u odlasku, Rahela se otrže, sjede u diližansu i sve dok je vidika bilo, mahala je rukama. I put do Sarajeva, uz Gadalju je sigurniji i ljepši. To je 1917. god., Saveznici uveliko napreduju, Srbija se oslobađa, ratna sreća se okreće. Uz put uglavnom su ratne teme u razgovoru. Čuju se bezbroj vjerovatnih i nevjerovatnih priča. Njih dvoje šute. Zemlja je puna špijuna i doušnika zato, kaže Gedalja: "No avlas mućo, madre (Ne govori puno, majko)" Rahela je radoznala i po koje pitanje uputi saputnicima. U vozu je svega za vidjeti; ranjenika, tifusara, izbjeglica, prosjaka. U trećoj su klasi, druga a posebno prva veoma je skupa. Iz tih vagona čuje se kikut i smijeh zadovoljnih njemačkih gospođa.

• Usput sve je zeleno, vedro, oku privlačno. To Rahelu podsjeća na dane rane mladosti, na Travnik, na mirisave lipe, bagreme, opojne ruže. Uz već dobro poznatu Ćirinu sirenu, lokomotiva je usporila i zaustavila se na željezničkoj stanici u Sarajevu. Proljećno zelenilo uveliko je i sarajevske ulice okitilo. Obalom, uz bistru, valovitu Miljacku, fijaker se ubrzanim kasom kretao ka Alifakovcu. "Nije Sarajevo više ono ranije; ulice su puste, radnje opustošene, samo vojska šparta uzduž i poprijeklo", tužno zaključuje Rahela. Usporenim hodom fijaker se penjao uz Alifakovac. "Da li ću koga od sinova zateći"? Nona je sve brže i jače otkucavalo srce. "Sine, vodi me kod Šabetaja, on je stariji, tamo ćemo se svi okupiti i Bogu pomoliti!"

U kućama Malog Alifakovca na br. 3 i 16, već nekoliko dana sve je spremno za doček none. Neko od ukučana stalno je na prozore provirivao. U jednom momentu, kroz malo četvrtasto okno Rena, supruga Šabetajeva, ugledala je fijaker, i Gedalju u njemu. Uz vedri poklik, sa svoje troje djece izletila je na ulicu, za njom Roza, stiže i nona i na veliko iznenađenje, uniformisan, njen najmlađi David. U isti mah, iz susjedne Gedaljine kuće pojavila se Gedaljina supruga Rifka i ostala rodbina. Pojavio se i cijeli komšiluk, jer priče o pobožnoj noni, za sve vrijeme njenog boravka u Izraelu, nisu nikad prestajale. Svi je grle i u ruke ljube. Nona sa zadovoljstvom otpozdravlja: "Sanu i saludoza mi kerida, mi (živi i zdravi dragi moji djeco moja)". David je grli i skoro u rukama nosi ka vratima. Ljubeći i grleći svoga Davu majka uplašeno pita: "Komu Ti pojduš venir mi fižu? (Kako si ti mogao doći, djete moje?)" - "Majko, zbog tebe dobio sam 'urlah' (odsustvo)". "Bojnu sta mi fižu (Dobro je, djete moje)! I tako zagrljeni ljubeći mizuza udjoše u kuću.

Prvo osvježanje za umornu nonu bio je dulusi di kalavasa (slatko od tikava) i batulin (crna kafa sa žumanjcem u šećer umućenim). Pošto se okrijepi i malo dušu odmori, nona će Reni: "Znam ja mi kerida da si ti po ovom slatku daleko čuvena, kod tebe je kristalno bijelo dok, malo ko zna to tako udeverati". Uskoro iz svoga koferčeta izvadi nona palet i molitvenik. Sakupi mušku čeljad, okrete se istoku i otpoče Šema Israel i molitvu za sve naše te poznate i nepoznate na bojištu.

"Nisu majko prilike da u Tešanj ideš", govore joj sinovi. "Rat je, vojske stalno prolaze; naših je tamo malo, svi su se u Sarajevo povukli. Ako bog da pa da se rat smiri, poći ćemo u naš Tešanj, na naše očinsko ognjište. Na volju ti je majko hoćeš kod Šabetaja ili kod Gedalje". "Prikloniću se uz Renu sa njeno troje nejake djece, mom Gedalji Bog nije podario porod, njimu nisam potrebna. Ako već svojoj kući u Tešanj ne mogu, ostaću tamo gde ću biti od koristi".

Pred Davin povratak u vojsku, na noći di Šabat (uoči Subote), okupila se cijela familija Albahari kod tia Rene. Iako pod ratnim uslovima Rena je uz pravu Sefardsku trpezu dočekala njoj drage goste; haminadus jaja, kaldu di, peši, pitičas, šolet i pastel, na kraju lukumis, koji su u tetke Rene uvijek bili najbolji. Stojeći na pročelju stola, u pratnji svoja dva sina, nona je laganim, toplim glasom otpjevala lel ha do di i ostale subotnje molitve koje su svi ukućani pratili. Inače svečani noći di Šabat uz nonino prisustvo bio je još svečaniji. Potom neočekivano od sviju Davo uze svoj prim i tiho, skoro u ljubavnom zanosu otpoče: "A što ćemo ljubav kriti, kad ti moraš moja biti". Zna majka da su te riječi upućene na njegovu Lunicu, sestru Rene, Jakobove žene. Luke nosi pojdu kazar (Zašto se ne mogu uzeti tiho upita nona Renu)?- "Otac joj ne da dok se rat ne završi a majka im je od 'španjolske' (ratna bolest) umrla. Luna čuva dvije mlađe sestrice".

Iako u mladosti nije puno pjevala kroz veselu djecu i Mošu koji je lijepo, bolećivo pjevao i nona je pjesmu zavoljela. Sjede uz svoga Daviča i otpoče staru, skoro zaboravljenu Sefardsku pjesmu "A bašando las skaleras". Nešto se noni srce otvorilo, pjeva na Hebrejskom, pjeva sevdalinke, baš kao da je tek sada osjetila potpunu radost života. Opet je u zagrljaju svojih najmilijih, ali i život u Erecu ne zaboravlja, jer on je Bogom bio dan.

Tu i tamo poneki vojnik naidje, donosi vjesti od sinova. Uvijek ponešto djeca pošalju: šećera, kafe, soli, sve to dobro dodje, jer u gradovima, više nego igde velika je glad i neimaština. Samo od Jakoba ne čuje se ništa ali nona Gedalji vjeruje, nije on od onih koji govore neistinu.

Svakog "noći di Šabat" nona odlazi u alkal (templ). tu bi poštovanu Hadžinicu, svi rado dočekali i sa njom poprižali. Uz Rahelu, vodjeni za rukicu koraćali bi i neki od noninih unuka. U tihim odajama templa, sa taletom o vratu, mališani bi, polako za nonom yborili molitvenu besjedu, vjerujući da to svi znaju, oni su ponosni jer talet je poklon njihove none iz Jerušalaima. Za Salamonovu i Dudinu djecu, rjetko čuje i za njih se stalno obraća Bogu. Uskoro će i Pesah, okupljajući svu svoju mladost, nona u kući Šabetaja svetkuje "Seder veče" (prazničnu molitvu) u želji da se taj sveti praznik dostojno obavi. Taradiciju i bit svakog od praznika nona djeci objašnjava šire i pristupačnije kako bi se sa ljubavlju obraćali Bogu.

U prostranoj bosanskoj kući Šabetaja, odjevenoj u ćilime i mindere, nona okuplja svoju unučad: Bukicu, Morica, Jakicu, Izu, koje uvijek toplo, bolećivo miluje. "Patron dil mundu (Svevišnjji), ne dozvoli da mi siročad ostanu". Sve ono što se sa Jerušalaimskom djecom zdušno unosila, sada još draže čini svojoj rodjenoj djeci. Sada više nego ikad, uočava nona da krv nije voda. O ljetnjim danima, nona se sa djecom nadje u maloj kaldrmisanoj, cvjećem okićenog avliji. Tu ispod bujne yerdelije i mirisnog jorgovana sjede u hladovini. Rena bi djeci donijela himb-er ili neku voćku, a njih dve popile bi kafu i dogovorile se o kućnim poslovima. Nikad nona nije sama, dolazi mnoge jevrejske porodice, koje sa radošću slušaju nonine živopisne priče o Erecu, Jerušalaimu, Sabrama, o pustinji, beduinima,

Arapima. To su i za djecu zanimljive priče, netremice ih slušaju ali uvijek nešto zapitkuju. Kone, dokone starice ne izlaze iz Šabetajeve Zavlje. Što iz znatiželje to i poradi merakli kahve koju kod gazdarice Rene uvijek popiju. I ako je gazda Šabetaj dućan zamandalio, vratiće se on pa će Kone, kako kažu i dalje kod njega pazarivati.

Rat još uveliko traje. Uskoro će i ta ljuta zima. Teško našoj djeci. Kako ono Davičo ispričaše svoje muke po gudurama Crne Gore, spominje Mojkovac i borbe oko Pive. Šamo da više taj rat prestane. Čemu i zašto se gine, biće opet kako onu najmoćniji kažu. Poneko od djece navrati na koji dan "na urlaubu smo majko" kad bi moglo i da se ne vrate, ali nipošto, strogo pa i ubijanjem kažnjavaju dezertere. Od Jakoba ni traga ni glasa. "smiri se Rahela, što se desi to je Bogom dano, On svakom podjednako odmjerava, pa će i tebi što ti je sudjeno".

U Sarajevu je i Mošina još dobro držeća familija. Tu je i Jakobove Rene baba, Tia Bikina, (nije podaleko u Samadžije 6), još svježija i pokretna starica. Sve ih uz praznike Rahela posjećuje a i oni nju.

Osvanula je i 1918-ta godina. Da li se nečem boljem i kada nadati. Kraj tople, a počesto i usijane furune, uz pečene kestenje, tahan-halvu i "pivitas" (pržene košpice), svojoj čeljadi, okupljanoj oko nje, nona "veye" basne od davnina, sve dok majušne glavice spuštene na nonino krilo ne utonu u slatki, dječiji san.

Vjesti se munjevito kreću. To veliko Austrijsko uporište (Solunski front), probijen je. Ako Bog da da saveznici i Srpska vojska krenu naprijed, nadat se je brzom prestanku rata. I tačno, poslije silnih okršaja Austro-Ugarska vojska se povlači i konačno potpisuje kapitulaciju. Radosti i veselju nije bilo kraja. Na ulicama je silni narod, u vazduh se bacaju baloni, sviraju fabričke sirene, cigani sa violinama i razni orkestri su na ulicama. Narod se osokolio i puna srca ispoljava svoju radost i oproštaj sa četvorogodišnjom tugom. Zemlja Srbija, pa i naša Bosna oslobođena je. Slobodan je Zagreb i Ljubljana. Niko svem Švapskih pristalica i doušnika ne plaši se te nove vlasti. Napačeni srpski narod u Bosni, kroz Tursku i Austro-Ugarsku vladavinu, sada ponosno zbori: "Hvala ti Isuse Hriste, sad će brat uz brata da vlada".

Mnogi su veseli, ulaze u neki novi, drugi život, izgleda po svemu drugačiji od onih dosadašnjih. Kako će sa nama Jevrejima biti to niko ne zna. Svugde smo tuđi, a negde i nepoželjni. "Patron dil Mundu, Dijo ki nos spanti" (Svevišnji Bog nek nas čuva). Sinovi i unuci jedan po jedan se vraćaju. Majka ih zagleda, ništa im ne fali, čditavi su. Bog im zdravlje očuvao. "Slušaj Rahela", nešto gromko i strogo kroz uši joj probija. "Dužna si silne sadake", Rahela se trže i nikada ovu Božju poruku zaboraviti neće.

Prošlo je već više od tri mjeseca kako je Rahelino srce u stalnom grču ya Jakobom. Jedne kasne večeri, kad su već sva čeljad pospala, Rahela začu tupe korake cokula ispred avlijskih vrata. Uskoro na avlijskoj rezi, pričinu joj se lagani zvuk okačenog zvonceta. Izleti ko strela i pred kapijom ugleda Jakoba. Pocijepan, zarastao u bradu i kosu, samo svojim toplim, plavim očima odao je svoju ličnost. "Jakobe jesi li to ti, mi fižu"? "Ja majko, otku ti ovdje"? Udjoše u kuću, probudiše ukućane, Šabetaj i Jakob objašnjavaju gde i kad su se rastali. "Bio sam majko kod Rusa u ropstvu, radio sam po seoskim kućama, nije mi bilo loše, Bukuvjanke (rusko nacionalno piće) koliko očeš". Nekoliko puta majka je ponovila san, koji ju je stalno proganjao i bacao u depresiju. Tako se u suzama odjevene priče, do kasno u noći odvijale.

Godine novog života idu ubrzanim korakom. Sinovi svi rade i

grčevito se za svaki dinar bore. Ali se eto sad, kod naše none ostvarene želje, radjaju nove, neostvarene! I sjeti se nona nekad, u djačkim knjigama pročitanoj stiha Petra Preradovića:

Ljudskom srcu uvijek nešto treba,
nikad posve zadovoljno nije.
Cim željenog cilja se dovreda,
sto mu iz njeg novih želja klije!

Tako uz svoga Daviču i Šabetaja krenula je nona u Tešanj. Uzbudjena je, ali za čudo i pomalo skeptična. I već pri samom ulasku u taj nekad kitnjasti grad, Rahela se zbunila i potpuno ohladila. Porušen, opustošen, raseljen i sa nekim stranim ljudima naseljen. Tek ulazak u svoju blistavu kućicu, sada obrušenu, ogoljenu i sa muhadžerima naseljenu Rahelu potpuno obeshrabri. Obišla je Mošin grob, očitala Kadiš, posadila ružu i u zagrljaju svoje djece, vratila se tamo gde joj je mjesto. Vraćajući se kući, vidjevši da su i djeca tužna, nona će jasno i pomalo zadovoljno: "Ne očajavajte za onim što je izgubljeno, neka su žive glave, i mi smo morali nečim ovaj rat osjetiti, hvala dragom Bogu da se sve na tome završilo". Nona je presretna da su joj se sva djeca vratila, što je u ratu rijedak slučaj.

Prolaze dani, Davičo je sa majkom u kući Šabetaja. Često putuje. Zabrinut je, ali majci ništa ne govori. "Purke Tu no Tomas Luna para Mužer (Zašto ne oženiš Lunu!)", upitala je majka. Obradovaše ga majčine reči. "Mislio sam majko da tebi nije po volji moja Luna, dok o njoj ništa ne pitaš". "Nemam je gde dovesti, a ni ja ne zaradjujem toliko da bi nas dvoje, a sutra i djeca, mogli živjeti. Nema rješenja, a srce mi se kida. I Lunin otac je umro, tako da su sve tri sestre kod Rene na Sani". "Kiridu, imam nešto dukata, a vidjećemo i sa tvojom braćom, pa da sa Jakom, u Sanskom Mostu, otpočneš raditi". Za prvu pomoć, da se na noge stane, pomogla su ostala braća i rodjaci, posebno Aron S. Albahari, poznati sarajevski trgovac.

Uskoro, na uobičajeni jevrejski način, isprošena je i dovedena, ta za nonu prvi put vidjena, prelijepa Lunica. Svojoj najmladjoj snaji, nona je darivala, mendjuše i prsten dijamantski i svoju dijademu. "Ovo je Kirida za tebe, a sa tebe, na tvoje buduće snaje".

Puno je ratne siročadi, toliko sakati, bez ruku i nogu, na ulicama. I ako se već poteže kreće, nadje se nona medju njima, pletu čarape i kapice, dariva invalide. Najradje bi nekog od njih sebi dovela, ali nije ona u svojoj kući.

Jako i Davo u Sanskom Mostu uspješno trguju. Već je i Florica, koja nosi ime Lunine mame došla na svijet. Zdušno ih pomaže sanski rabiner Kabiljo, u narodu zvani Hodža, inače i trgovac. Samo kroz godinu dana, rodila se druga Davina kćerka, ponijela je nonino ime Rahela. "Koliko i da li će nešto moga imati u sebi, to će Božija volja biti", razmišlja nona. Putevi su dugi, a vožnja skupa, Davo mi djecu dovjesti ne može. Zar neću za života vidjeti unučad svoga Daviča".

Gedalja ubrzano na starim temeljima gradi novu jednospratnicu. "Ova mala sobica sa pogledom na baštu biće tvoja!" Rahela se koleba, žao joj je ostaviti dobru i za nju veoma brižnu Renu, kao i njenu djecu. "Neću bez svog Aroniće" (Tada najmladji Šabetajev sin, rođen iza rata, u koga je nona utkala svu svoju radost).

Nona oboljeva, na noge ne može, skleroza polako nastupa. U svojoj maloj sobici sa pogledom na lijepi Gedaljin cvijetnjak, Nona provodi duboke staračke dane. Aroniću, koji je sa nonom do nedavno

spavao, iz njene ruke jeo i pio, nije se od none ni sada odvajao. Skoro se po sve noni preselio. U sobici sa udobnim gvozdenim krevetom na feder madrac sa okruglim turskim stolićem i ormarom u ćošku, nona se udobno osjeća. Nije nona sama, rođaci, komšije, njeni unuci prave joj društvo. "A ta mala djavolska Blankica ne da mi mira, jeste da me zabavi, sve čaršijske priče i novosti od nje čujem. Skakuće, pjeva miluje me i tako mi i poslednju šecerlemu izvabi".

Svakog petka na veče dolaze nonini unuci, ljube joj ruku i sa njom se Bogu mole. "Najljepše mi moj Aroniću pjeva 'lel ha do di' i sebe uz svoju nonu smatra najprećim". Ako bi nona nekog od unučića i ljubila, Aron bi se odmah isprećio i gurnuo ga od none. Te noći di Šabat (subotnje veče) nona daruje unuke. Uvijek joj to ne uspeva, jer drugim obavezama opterećen Gedalja, zaboravi noni kupiti što treba. Zato će nona za idući Šabat sve to udvostručiti.

Poslednjih godina kako je nona onemoćala, njena kćerka Roza stalno je uz majku, pere je, oblači i hrani. Tu je svakodnevno i Rena. Plemenita, društvena tetka Rena, koja se od nikog tudjila nije i koja je sa svakim našla zajednički jezik od sviju snaja, bila je noni, kao i djeverima najdraža. Često bi nona govorila: "Asenti Kerida, najmilija mi je tvoja kafa, ona me razveseli i razbistri". Rena bi punog srca skuvala kafu i uz nju uvijek nešto noni drago donjela. I sve ostalo što nona poželi, hitra i spretna Rena o tren oka će da zgotivi i nonu posluži. Sa nonom provodila je duge noćne sate, neosjećajući to nikakvom tegobom. Njen veseli, zanimljivi razgovor, a posebno priče o Travniku, odakle obe potiču, noni su kao melem na srce padale. Pa nije ni čudo što je nona, nastavila život kod svog Šabetaja. Toplina Renine i Šabatajeve duše, unosila je u nonu mir i spokoj i ulivala nadu u svrhu staračkog, već skoro usahlog života. Sad kad je nona skoro za postelju vezana, vrlo često, i ako nevezano govori o svojoj mladosti, o Tešnju, Moši, Jerušalaimu, Mazalti i svim svojim životnim stazama. Sve su to za nonine unuke zanimljive priče, jer se njihov život od noninog mnogo razlikuje. Počesto u osami, kad sama sa sobom razgovara, nona će, ali ne bolnop govoriti: "Znam da mi se bliži kraj, i to jednom mora doći. Vrijeme je da svom Moši idem na počinak".

I baš u poslednjim danima svoga bitisanja, kad se nona razbistri i smogne snage da razmišlja, uporno kroz jecanje zove Davića i djecu. Tako se negdje u ljeto 1930. god. nadjosmo i mi u Alifakovcu, mi djeca na prvom i posljednjem vidjenju sa nonom. Njenog najmladjeg jednogodišnjeg unuka, Davidovog sina Morica nije ni vidjela. Neuobičajen, dug put i odlazak u taj do tada, nevidjeni grad, učinilo nam se, kao da nas je ta ustrahujuća lokomotiva dovela u neki drugi, tudji svijet. Mi djeca mirne i male Lušvi-Palanke, gde nam je otac trbuhom za hljebom išao, gledali smo Sarajevo kao neko ogromno čudo, što našem srcu nije priljegalo. Već u napred upozoreni od majke na poslušnost i mir kod none, te hod po visokom strmom stepeništu, izazvao je kod nas neko čudno strahopoštovanje. Iz dugog uskog hodnika prostrtog u baršunasti lauf-tepih i mesinganu vješalicu sa ogledalom, poljubivši mizuza, ušli smo u noninu sobicu. Suha, mršava, upalih plavih očiju, nona je bez nekog oduševljenja, koje smo od nje očekivali, pogledala u nas. Ja, tada šestogodišnja curica, ne shvativši nonino već dotrajalo biće, upitah majku: "Zašto je nona na nas ljuta"? Prišli smo bliže krevetu, poljubili noni ruku. Tog momenta, uzimajući dugu, suhu ruku, ispresecanim debelim, plavim venama, srce mi ustrepta i obuze me veliki čudan strah. To su bili već poslednji dani naše none. I ako dirljiv i tužan doživljaj, ubrzo bio je zaboravljen. Zamenjen je igrom na ulici, naravno uz tu nezaboravnu blankicu. A pažnja i toplina Tiu Rene prema nama djeci

gostima sa sela, ostala je nezaboravna uspomena. Nonina znatiželja, a ujedno i želja, da joj unuka Rahela, "Nešto njenog ima u sebi" obistinila se. Veliki deo ljudskih karakternih osobina naše none našle su se u Raheli, njenoj unuci, kao da je sa razlogom baš njoj to ime darivano. Samo što smo stigli u Lušci-Palanku, nona je jednom za uvijek napustila svoju omiljenu i bogatu familiju. Ispraćaj none do vječnog počinka, bio je veličanstven. Pored Sarajevskog Nadrabina Romana Menahema, za noninim zaspalim bičem, sa taletom o vratu, prvi je koraćao Aron, a za njim njenih šestoro sinova. Uz dostojanstven glas Rabinera Kadiš su molili njeni sinovi i tek desetogodišnji unuk Aron. Uskom Tešanjskom kaldrmom kretala se povorka. Uz familiju bili su i mnogi starosedeoci Tešnja. Još od nekad poštujući Tia Rahelu, Mošinicu, sada joj mnogi i zbog smjelog Hadžiluka odaju priznanje.

U njenom Jerušajlajemskom koferčetu, našla se je nonina oproštajna poruka, ispisana ispresjecanim krivudavim slovima. Noni najdragocijeniji Mošin Talet i Molitvene knjige poklanja svom Aroniću, koga moli da nastavi njenim putem, Bogu odanom životu. Šest izrezbarenih halki za salvete, nonina uspomena iz Betlehema, namenjena je najmladjoj snahi Luni. Na žalost u ratnom vihoru 1941-42. godine negde u čoškovima Davidove opustošene kuće nadjena je samo jedna Betlehemska halka. U svojoj osamdesetoj godini, nona je mirno zaspala, na svu sreću ne doživjevši veliku jevrejsku tragediju. Svi njeni sinovi, sem Davida, u II s.r. pogubljeni su od fašističke zveri. Ni njen najmiliji Aronićo, nije stigao da ispuni nonine želje, otela ga je zverska avetinja rata. Snahi Reni od šestoro djece, sa četvoro i jednim unučetom Melvijem i Snahi Luni sa četvoro djece, dodjeljena je rijetka, izuzetna sreća da rat prežive.

Od ostalih noninih poginulih sinova i snaha preživjelo je samo petoro unučadi. Danas Šabetajev I Renin unuk, Leonov sin, nosi ime svoga strica Arona. Svojim poštenim, plemenitim i pristojnim životom nastavlja djelo i životnu stazu, tog rano otetog, Aronovog mladog života. Davni nonini snovi o Erecu nisu bili bezrazložni! Oni su se, na sreću svog jevrejskog naroda, napokon ostvarili!

